

ЗМІНИ ЧИСЕЛЬНОСТІ УКРАЇНОМОВНОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті на основі проведення аналізу статистичних матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. розглянуто динаміку чисельності україномовного населення в Україні з урахуванням територіальних відмінностей.

Ключові слова: Україна, україномовне населення, зміни чисельності, територіальні відмінності.

Сучасний етап розвитку України ставить перед науковцями нові завдання, пов'язані зі всебічним вивченням українського суспільства. Доволі актуальним залишається дослідження змін мовної структури населення. Тривалий час означена проблематика перебувала поза увагою українських науковців, і тому зберігаються міфологеми радянських часів в оцінці мовного середовища України. Етнічні процеси в Україні посідають чільне місце в сучасній українській науці: етнології¹, етносоціології², етнополітології³, етнології⁴, етнодемографії⁵, філософії⁶, однак їхня складова – мовні процеси досліджуються переважно мовознавцями⁷.

Аналіз статистичних матеріалів переписів населення 1989 та 2001 рр.⁸ сприяє визначенню динаміки чисельності україномовного населення України. Тому дана стаття покликана досягнути не лише зміни загальної чисельності україномовного населення в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХ ст., але й акцентувати увагу на територіальних відмінностях цих змін. Важливе значення має проведення порівняльного аналізу динаміки чисельності україномовного населення на тлі змін чисельності всього населення та українців, з урахуванням регіональних особливостей.

Україна. Загальна чисельність україномовного населення в Україні становила в 1989 році 33 271 865 осіб, а в 2001 році скоротилася до 32 577 468 осіб, тобто на 2,09% (694 397 осіб). Темпи скорочення чисельності україномовного населення за 1989–2001 рр. виявилися значно нижчими, ніж загальної чисельності населення України – на 6,24% (3 211 132 особи). Частка україномовних серед скорочення усього населення України становила лише 21,62%. Однак, питома вага україномовного населення серед усього населення втричі вища – 67,53%. Тобто, загальна чисельність населення України за 1989–2001 рр. скоротилася не за рахунок україномовних.

Проте зменшення чисельності україномовного населення за цей час відбувалося на тлі хоча й незначного, але все-таки зростання числа українців – на 0,33% (122 640 осіб). Отже, в динаміці чисельності українців та україномовного населення спостерігалися протилежні тенденції, що свідчить про істотні відмінності в змінах етнічного складу та мовної структури населення України. Динаміка чисельності україномовного населення за 1989–2001 рр. мала значні територіальні відмінності.

Західна Україна. З чотирьох регіонів України лише в Західному регіоні спостерігалось зростання їхньої чисельності – на 2,20% (190 289 осіб). У 1989 році чисельність україномовного населення в Західній Україні становила 8 664 016 осіб, а в 2001 році збільшилася до 8 854 305 осіб. При цьому, загальна чисельність населення регіону за цей час зазнала скорочення – на 1,66% (160 807 осіб). До того ж, темпи зростання чисельності україномовного населення виявилися навіть вищими, порівняно з приростом чисельності українців не лише у відносних, але й навіть в абсолютних показниках – 1,61% (139 406 осіб).

Зростання чисельності україномовного населення за 1989–2001 рр. відбулося в усіх областях Західного регіону, за винятком Тернопільської. Найвищі темпи приросту спостерігалися в Закарпатській – 4,47% (43 441 особа), Чернівецькій – 4,25% (28 327 осіб) та

Рівненській – 3,89% (42 538 осіб) областях. Дещо нижчі темпи приросту були у Волинській – 2,82% (28 179 осіб), Івано-Франківській – 2,57% (34 512 осіб) та Львівській – 1,05% (25 820 осіб) областях. Навпаки, у Тернопільській області чисельність україномовного населення скоротилася на 1,11% (12 528 осіб).

Темпи зростання чисельності україномовного населення в Закарпатській та Рівненській областях перевищували темпи приросту загальної чисельності населення. У Волинській, Івано-Франківській, Львівській та Чернівецькій областях приріст числа україномовного населення відбувся на тлі скорочення чисельності всього населення. У Тернопільській області чисельність україномовного населення скорочувалася повільніше, ніж усього населення. У всіх західних областях, окрім Тернопільської, темпи приросту чисельності україномовного населення виявилися вищими, ніж українців. У Тернопільській області чисельність україномовного населення зменшувалася повільніше, ніж чисельність українців.

Центральна Україна. На відміну від Західного, в Центральному регіоні спостерігалось скорочення чисельності україномовного населення, але меншими темпами, ніж у цілому в Україні. Так, якщо в 1989 році його чисельність в Центральному регіоні становила 13 875 298 осіб, то в 2001 році вона зменшилася до 13 789 226 осіб, тобто на 0,62% (86 072 особи). Однак загальна чисельність населення регіону за 1989–2001 рр. зазнала досить значного скорочення – на 7,04% (1 1185 010 осіб).

Частка україномовного населення серед скорочення чисельності всього населення Центрального регіону виявилася досить незначною – лише 7,26%. Для порівняння, питома вага україномовного населення серед загальної чисельності населення Центральної України в 2001 році залишалася істотно вищою – 88,13%. Тобто, загальна чисельність населення регіону скоротилася за 1989–2001 рр. не за рахунок україномовного населення, а насамперед за рахунок російськомовного населення.

Досить незначною була також і частка Центрального регіону серед скорочення загальної чисельності україномовного населення в Україні – 12,40%. Для порівняння, в 2001 році частка регіону серед усього україномовного населення України становила 42,33%. Виявилось також, що темпи скорочення чисельності україномовного населення регіону були майже вчетверо нижчими, ніж темпи зменшення числа українців, відповідно, 0,62% (86 072 особи) та 2,35% (341 455 осіб).

Скорочення чисельності україномовного населення за 1989–2001 рр. спостерігалось в усіх дев'яти центральних областях, однак доволі різними темпами. Найбільш інтенсивно в регіоні скорочувалася його чисельність в Чернігівській області – на 9,12% (110 435 осіб). В інших областях скорочення істотно менше: Черкаській – на 4,96% (67 506 осіб), Вінницькій – на 3,99% (69 520 осіб), Житомирській – 3,57% (47 873 особи), Сумській – на 3,06% (34 143 особи), Полтавській – на 2,90% (43 514 осіб), Кіровоградській – на 2,22% (22 705 осіб), Хмельницькій – на 2,21% (30 687 осіб) та Київській – на 1,72% (29 419 осіб).

Лише в Києві, на відміну від усіх центральних областей, чисельність україномовного населення за 1989–2001 рр. істотно збільшилася на 24,94% (369 730 осіб). У столиці спостерігалися найвищі темпи зростання чисельності україномовного населення в Україні як у відносних, так і в абсолютних показниках. Натомість загальна чисельність населення Києва за цей час, навпаки, зазнала незначного скорочення – на 0,20% (5 259 осіб).

У всіх центральних областях темпи скорочення чисельності україномовного населення за 1989–2001 рр. виявилися нижчими, ніж усього населення. Частка україномовних серед скорочення загальної чисельності населення за цей час у всіх областях Центральної України залишалася істотно нижчою, ніж їхня частка серед усього населення в 2001 році і складала: в Чернігівській – 62,50% та 89,05%, Черкаській – 52,31% та 92,49%, Вінницькій – 44,33% та 94,81%, Полтавській – 34,13% та 89,98%, Хмельницькій – 32,33% та 95,24%, Житомирській – 32,30% та 93,02%, Сумській – 26,12% та 83,30%, Київській – 25,96% та 92,27%, Кіровоградській – 22,18% та 88,89%. Тобто, із дев'яти областей лише в двох (Чернігівській та Черкаській), загальна чисельність населення зменшилася переважно за рахунок україномовних.

У всіх центральних областях за 1989–2001 рр. чисельність україномовного населення скорочувалася дещо повільніше, ніж чисельність українців. А в Києві чисельність україномовного населення зростала значно інтенсивніше, ніж чисельність українців, відповідно, 24,94% та 13,26%.

Західна та Центральна Україна. За рахунок західних областей та Києва чисельність україномовного населення в цілому Західного та Центрального регіонів збільшилася на 0,46% (104 217 осіб), з 22 539 314 осіб у 1989 році до 22 643 531 особи в 2001 році. Однак на тлі цього зростання, загальна чисельність населення цих двох регіонів, навпаки, зменшилася – на 5,07% (1 345 817 осіб), як і чисельність українців – на 0,87% (202 049 осіб).

Південна Україна. Як і в Центральному регіоні, на Півдні України за 1989–2001 рр. спостерігалось незначне зменшення чисельності україномовного населення: з 6 508 595 осіб до 6 450 470 осіб, тобто на 0,89% (58 125 осіб). При цьому, скорочення загальної чисельності населення Південного регіону за цей час виявилось істотно більшим – 5,78% (783 395 осіб). Частка україномовних серед скорочення чисельності всього населення регіону за 1989–2001 рр. була досить незначною – лише 7,42%. Її рівень був істотно меншим, ніж питома вага україномовного населення серед усього населення Півдня України в 2001 році – 50,47%.

Також доволі незначною була і частка регіону серед скорочення загальної чисельності україномовного населення в Україні за цей час – лише 8,37%. Для порівняння, частка Півдня серед всього україномовного населення в 2001 році залишалася значно вищою – 19,80%. Про суперечливість етнічних та мовних процесів у Південній Україні свідчить те, що скорочення чисельності україномовного населення відбувалося на тлі зростання чисельності українців – на 2,82% (228 105 осіб).

Динаміка чисельності україномовного населення в Південному регіоні за 1989–2001 рр. мала істотні відмінності за окремими областями. Так, у чотирьох областях регіону спостерігався приріст чисельності україномовного населення: найбільше в Одеській – на 5,06% (54 716 осіб), Херсонській – на 2,42% (20 320 осіб), Миколаївській – на 2,41% (20 558 осіб) і найменше в Дніпропетровській – лише на 0,25% (6 018 осіб).

Однак у Криму його чисельність зазнала досить інтенсивного скорочення, найбільш значного зменшення у відносних показниках в цілому серед усіх областей України – на 31,26% (103 802 особи). Скоротилася також і його чисельність в Запорізькій області – на 5,47% (55 935 осіб). Незначний приріст чисельності україномовного населення в чотирьох південних областях не міг компенсувати ще більшого скорочення його чисельності в Криму та Запорізькій області. Тому, якраз за рахунок Криму та Запорізької області, у Південній Україні і відбулося зменшення чисельності україномовного населення за 1989–2001 рр.

Відрізнялася також і динаміка чисельності україномовного та всього населення за окремими областями Південного регіону. У Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській та Херсонській областях зростання чисельності україномовного населення відбулося в умовах скорочення загальної чисельності населення. У Запорізькій області темпи скорочення чисельності україномовного населення виявилися нижчими, ніж усього населення, відповідно, 5,47% та 7,10%. Частка україномовних серед скорочення загальної чисельності населення цієї області за 1989–2001 рр. становила 38,00%. Лише в Криму темпи скорочення чисельності україномовного населення були істотно вищими, ніж усього населення, не лише у відносних, але й в абсолютних показниках, відповідно, 31,26% (103 802 осіб) та 1,20% (29 286 осіб). Тобто, загальна чисельність населення Криму зменшилася за 1989–2001 рр. винятково за рахунок україномовного населення.

У Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській та Херсонській областях темпи приросту чисельності україномовного населення поступалися темпам зростання чисельності українців. У Запорізькій області чисельність україномовного населення скорочувалася на тлі зростання числа українців. У Криму темпи скорочення чисельності україномовного населення були майже вчетверо вищими за темпи скорочення числа українців (31,26% та 7,87%).

Східна Україна. Серед чотирьох регіонів України найбільш істотного зменшення за 1989–2001 рр. зазнала чисельність україномовного населення на Сході України з 4 223 956 осіб до 3 483 467 осіб, тобто на 17,53% (740 489 осіб). Однак темпи скорочення загальної чисельності населення регіону були майже вдвічі нижчими – 9,54% (1 081 920 осіб). Частка україномовних серед скорочення чисельності всього населення Східного регіону за цей час була досить значною – 68,44%.

Тобто, за 1989–2001 рр. загальна чисельність населення Сходу України, на відміну від інших трьох регіонів, скоротилася переважно за рахунок україномовного населення. До того

ж, якраз за рахунок Східного регіону відбулося і скорочення загальної чисельності україномовного населення в Україні. При цьому, істотне зменшення чисельності україномовного населення на Сході України відбулося на тлі, хоча й досить незначного, але все-таки збільшення числа українців – на 1,57% (95 584 особи). Тобто, напрями змін етнічного на мовного складу населення Східного регіону за 1989–2001 рр. кардинально відрізнялися.

Південна та Східна Україна. Чисельність україномовного населення в Південно-Східній Україні скоротилася з 10 732 551 особи в 1989 році до 9 933 937 осіб у 2001 році, тобто на 7,44% (798 614 осіб). За 1989–2001 рр. за рахунок цих двох регіонів, насамперед Східного, і зазнала скорочення загальна чисельність україномовного населення в Україні. Темпи скорочення чисельності україномовного населення на Півдні та Сході України фактично не відрізнялися від змін загальної чисельності цих двох регіонів. Частка україномовного населення серед скорочення загальної чисельності населення Півдня та Сходу за 1989–2001 рр. становила 42,81%. На тлі скорочення чисельності україномовного населення в Південно-Східній Україні за цей час спостерігалось зростання числа українців – на 2,28%.

Таким чином, аналіз статистичних матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. свідчить про істотні територіальні відмінності в динаміці чисельності україномовного населення. У трьох із чотирьох регіонів, як і в цілому в Україні, спостерігалось скорочення їхньої чисельності, особливо значне в Східному регіоні. Збільшення чисельності україномовного населення за відбулося в Західному регіоні в цілому, а також десяти областях: шести західних, чотирьох південних та в Києві. Зменшення його чисельності сталося в 14 областях: усіх дев'яти центральних, усіх трьох східних, одній західній (Тернопільській), одній південній (Запорізькій), а також в АР Крим та Севастополі. Найбільш істотного скорочення чисельності україномовне населення зазнало в Криму (31,26%), в Донецькій (28,35%) та Луганській (23,46%) областях.

Зниження чисельності україномовного населення в центральних областях, як і в Тернопільській області, спричинено депопуляційними процесами. У Донбасі і в Криму, як і в Харківській та Запорізькій областях, скорочення чисельності україномовного населення наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть зумовлено інерційним впливом етномовних процесів радянських часів, визначальною ознакою яких стала мовна асиміляція українців, насамперед в урбаністичному середовищі.

¹ Борисенко В.К. Етнічний склад населення України / В.К. Борисенко // Українська етнологія / За ред. В.К. Борисенко. – К., 2007. – С. 60–69.; Євтух В.Б. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник / В.Б. Євтух, В.П. Трощинський, К.Ю. Галушко, К.О. Чернова. – К., 2004. – 344 с.; Капелюшний В.П. Історичні та етнічні основи розвитку української нації у ХХ – на початку ХХІ ст. // Українська етнологія / За ред. В.К. Борисенко. – К., 2007. – С. 27–43.; Наулко В.І. Формування сучасного етнічного складу населення в Україні // Етнонаціональні процеси в Україні: історія і сучасність. – К., 2001. – С. 13–45.; Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні. – К., 1998. – 80 с.

² Залізник Г.М. Мовні орієнтації та цивілізаційний вибір українців // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / за ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К., 2008. – С. 132–166.; Рудницька Т.М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. – К., 1998. – 170 с.

³ Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. – К., 2004. – 726 с.; Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом / О.М. Майборода, Ю.І. Шаповал, О.І. Вишняк та ін. – К., 2008. – 398 с.; Огульчанський Ю.А. Етнічна структура українського суспільства: уявні та дійсні проблеми. – К., 2006. – 68 с.

⁴ Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. – Львів, 2006. – 490 с.; Лозинський Р.М. Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд). – Львів, 2008. – 497 с.

⁵ Зінич В.Т. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні. – К., 2004. – 67 с.; Романцов В.О. Український етнос: на одвічних землях. – К., 2004. – 200 с.

⁶ Крисаченко В.С. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри. – К., 2005. – 368 с.

⁷ Масенко Л.Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір. – К., 2004. – 163 с.; Масенко Л.Т. Мовна ситуація в Україні // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К., 2008. – С. 96–131.; Погрібний А.Г. Світовий мовний досвід та українські реалії. – К., 2003. –

72 с.; Радевич-Винницький Я. Глобалізація і мовно-інформаційний простір в Україні. – Дрогобич, 2005. – 280 с.; Ткаченко О.Б. Українська мова і мовне життя світу. – К., 2004. – 272 с.

⁸ Національний склад населення України. Частина I (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К., 1991. – 219 с.; Національний склад населення України. Частина II (по Кримській АРСР та областях): за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року. – К., 1992. – 509 с.; Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / за ред. О.Г. Осауленка. – К., 2003. – 246 с.

В статье на основе проведения анализа статистических материалов переписей раскрыта динамика численности украиноязычного населения Украины с учётом территориальных особенностей.

Ключевые слова: Украина, украиноязычное население, территориальные особенности.

The article is based on statistical analysis of census 1989 and 2001. Author examined the dynamics of the number of Ukrainian-speakers in Ukraine, taking into account regional differences.

Keywords: Ukraine, Ukrainian-speakers, territorial differences.